

podróży zostającemu zdarzyło się list w potrzebie napisać z przyciśnieniem używaniu pozwolonej pieczętki; na ów czas na liście wyrazić ma: z podróży. A gdy tego nie uczyni, list takowy niemabydź czytany. 29 stycznia 1781. Zagorów*”.

Віталій Перкун (Київ)

* Загорів – нині с. Старий Загорів Локачинського району Волинської обл.

ТВОРИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО У РОСІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ 1900-х РОКІВ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ УВАГИ

Хоча історія здійснення і публікації прижиттєвих перекладів творів Михайла Коцюбинського російською мовою розглядається в низці праць, студіювання відповідної теми потребує продовження. Ідеться як про вихід за межі узвичаєного кола досліджуваних джерел (досі далеко не повною мірою використано навіть ті “підказки”, які містить листування Коцюбинського)¹, так і про нову інтерпретацію запровадженого до наукового обігу фактичного матеріалу. Деякі невисвітлені та дискусійні аспекти теми розглядаються у цих нотатках.

1

У травневому і червневому числах петербурзького журналу “Наука и жизнь” за 1905 р. було вміщено переклад оповідання “Fata morgana”², який здійснив Олександр Новодворський³. Дотепер він (як і багато інших перекладачів) залишався людиною “без біографії”⁴, оскільки дослідники обмежувалися лише тими матеріалами про Новодворського які містить його єдиний лист до Коцюбинського (від 5 травня 1905 р.⁵), збережений в архіві адресата. Коментатор листа зауважував “Відомостей про О. Новодворського немає”⁶. У працях Миколи Грицютивін фігурує лише як “російський журналіст”⁷ – попри те, що відомий дослідникові лист Новодворського до Коцюбинського написано українською що, як повідомляє автор листа, в журналі “Наука и жизнь”,

¹ Юрій Лотман слушно зазначав, що вживання стандартної формули “відсутність джерел” часто свідчить лише про небажання чи невміння їх розшукувати (див.: *Лотман Ю. Біографія – живое лицо // Новый мир. – 1985. – № 2. – С. 228*).

² Згодом це оповідання стало першою частиною однойменної повісті.

³ Характеристику художньої якості перекладу Новодворського див.: *Звняцковский В. Я. Примечания // М. М. Коцюбинский и русская литература. Документы и материалы. – К., 1989. – С. 183*.

⁴ Перекладачі – це переважно скромні літератори, яких історія письменства зазвичай ігнорує. Хоча вони, як обгрунтовано писав Юрій Левін, потребують пильної дослідницької уваги, оскільки зацікавлена аудиторія пізнавала зарубіжні літератури “їхніми очима” (*Левин Ю. Д. Восприятие творчества инациональных писателей // Историко-литературный процесс: Проблемы и методы изучения. – Л., 1974. – С. 251*).

⁵ Див.: *Листи до Михайла Коцюбинського/ Упор та комент В. Мазного. – Ніжин, 2003. – Т. IV. – С. 26–27*.

⁶ Там само. – С. 27.

⁷ Див.: *Грицюта М. С. Михайло Коцюбинський у слов’янських літературах. – К., 1964. – С. 18; його ж. Михайло Коцюбинський в російській критиці та літературознавстві // Українська література в російській критиці кінця XIX – початку XX ст. – К., 1980. – С. 365*.

секретарем редакції якого він сподівався невдовзі стати, плановано давати в кожному числі кілька аркушів українського матеріалу, а згодом створити “відділ оригінальної української белетристики”⁸. Найвніше ж у листі повідомлення про намір автора листа звернутися до Іллі Шрага у справі передплати часопису для Чернігівської міської бібліотеки⁹, як і репліка Антона Шабленка в листі до Коцюбинського від 9 травня 1907 р. про те, що Новодворський особисто обговорюватиме з письменником питання підготовки збірника творів українських авторів у російських перекладах¹⁰, – це виразна спонука пошукати не просто українських, а спеціально чернігівських зв’язків Новодворського, що, як з’ясується, справді існували¹¹. Їх дуже виразно насвітлює Дмитро Дорошенко в некролозі “О. М. Новодворський”, змальовуючи небіжчика як “людину, що хоч і не була звісна в ширших кругах українського громадянства, але має за собою певні заслуги як щирий громадянин-українець, що брав участь в нашому національному житті і вложив пайку своєї роботи в справу українського відродження”¹².

Новодворський, який народився в селі Лемеші Козелецького повіту Чернігівської губернії, навчався в Чернігівській семінарії, “звідки його було виключено після арешту за політичне злочинство разом з кількома чернігівськими українцями”¹³. Цей арешт (жовтень 1893 р.) було пов’язано з участю Новодворського у діяльності нелегального антиурядового гуртка для самоосвіти, до складу якого входила також майбутня дружина Коцюбинського Віра Дейша¹⁴.

В одному з тогочасних жандармських документів було зазначено: “Семинарист Александр Новодворський, ученик V класу, вважається кращим вихованцем як по наукам, так і по поведінці”¹⁵. Однак пильний нагляд жандармерії завадив йому повною мірою реалізувати значний інтелектуальний потенціал. “Опинившись після кількох місяців тюрми на волі з «вовчим паспортом», – зазначав Дорошенко – О. М. Новодворський довго біднував, заробляючи приватними лекціями, аж поки не пощастило йому вступити до Петербурзького університету на початку 1900-го року (спочатку на природничий, а потім на філологічний факультет). В Петербурзі покійний – свідомий українець ще з шкільної лави – пристав до студентської української громади і брав у ній, та й взагалі в житті української колонії в Петербурзі діяльну участь. Людина дуже бідна, примушений до того ще й помагати своїй родині, небіжчик оддавав свій час і сили громадській роботі, і це було причиною, що йому довгенько довелося бути студентом”¹⁶. Новодворський учителював у Бобруйську, Кишиневі, Катеринославі та Одесі, де й помер на початку червня 1912 р. під час складання державних іспитів у Новоросійському університеті. Окреслюючи літературну діяльність небіжчика, Дорошенко зазначав: “О. М. Новодвор-

⁸ Див.: Листи до Михайла Коцюбинського – Т. IV. – С. 26–27.

⁹ Див.: Там само. – С. 27.

¹⁰ Див.: Там само. – С. 336.

¹¹ На підставі названих листів Володимир Звизняцьковський слушно писав про Новодворського як про знайомого Коцюбинського (див.: *Звизняцьковский В. Я.* Примечания. – С. 182).

¹² Д. Д[орошен]ко. О. М. Новодворський (Некролог) // Рада. – 1912. – № 148. – 29 черв. (12 лип.). – С. 3.

¹³ Там само.

¹⁴ Див.: Арести в Чернігові // Народ. – 1893. – № 22. – С. 291–292; М. М. Коцюбинський як громадський діяч: Документи, матеріали, публікації – К., 1968. – С. 124–127, 130, 132–133, 135–138, 186–187.

¹⁵ Там само. – С. 125.

¹⁶ Д. Д[орошен]ко. О. М. Новодворський – С. 3.

ський був людиною з чималою ерудицією, особливо щодо українознавства, і з певним літературним хистом; деякі з його заміток про українську літературу переклади з українського друкувались по петербурзьких виданнях початку 900-х років, але більшість зосталась у рукописах – бо не було змоги в часи лихоліття нашого слова друкуватись по чужих виданнях, а своїх ще не було¹⁷. Як впливає з інформацій Дорошенка, Новодворський опублікував окрім перекладу оповідання “Fata morgana”, й інші літературні праці, які ще належить розшукати й дослідити.

Потребу спеціального висвітлення також корпус українського матеріалу в журналі “Наука и жизнь” (1904–1906), де з’явилися друком літературно-критичні статті про українське письменство та переклади зразків української прози. Творчість Коцюбинського було представлено в часописі й інтерпретацією “В путях шайтана”, яку здійснив Дмитро Донцов¹⁸. Як свідчить лист Донцова до Коцюбинського від 29 червня 1905 р., він надсилав переклад авторові на перегляд¹⁹. Ця інтерпретація досі не потрапляла в поле зору дослідників творчості Коцюбинського²⁰.

2

У листопадовому числі московського журналу “Русская мысль” за 1906 р. було вміщено новелу Коцюбинського “В путях шайтана” у перекладі, підписаному криптонімом Н. К.²¹. Спробу розшифрувати цей підпис уже зроблено, однак вона, як з’ясується, лише створює ілюзію того, що “тему закрито”. Ця спроба варту спеціального розгляду, оскільки вона виразно свідчить про потребу відповідально ставитися до проблеми встановлення авторства, повсякчас пам’ятати, що хибна атрибуція не суто “технічним” огрихом, оскільки вона часто ставить під сумнів доказовість пізніших дослідницьких міркувань і висновків²².

Коментуючи лист Коцюбинського до Михайла Могілянського від 21 січня 1911 р., Федір Погребенник зазначив, що новелу “В путях шайтана” було надруковано в московському часописі “в перекладі М. К. (М. Козиненка)”²³. Можна гадати, що дослідник потрактував підпис перекладача як його ініціали. Однак, по-перше, насправді інтерпретацію було підписано іншим криптонімом – Н. К., по-друге, ім’я Козиненка (перекладача творів Стефаніка російською мовою²⁴), якого цілком очевидно, мав на увазі

¹⁷ Там само.

¹⁸ Див.: *Коцюбинский М.* В цепях шайтана: Рассказ / Пер. с укр. Дм. Донцов // *Наука и жизнь*. – 1905. – № 9. – С. 65–82. Донцов також переклав для названого журналу оповідання Івана Франка “Муляр” (див.: Там само. – № 7. – С. 773–780); ці відомості вже запроваджено до наукового обігу – правда, з неточністив бібліографічному описі публікації (див.: *Дун О. З.* Твори Івана Франка в російських перекладах (доповнення до бібліографії) // *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка* – Львів, 1998. – Вип. 6. – С. 124).

¹⁹ Див.: *Листи до Михайла Коцюбинського* – Т. II. – С. 162–163.

²⁰ Див., напр.: Там само. – С. 163.

²¹ Криптонімом Н. К. було підписано і вміщений у грудневому числі “Русской мысли” за 1906 р. переклад оповідання малознаного українського прозаїка Василя Загаєвича “Легка смерть” (першодрук оригінального тексту. *Літературно-науковий вісник*. – 1901. – Т. 14. – № 1. – С. 54–58).

²² Див.: *Петровская И. Ф.* Уметь найти нужные сведения: (Размышления о работе историка театра и музыки) // *Советская библиография* – 1981. – № 2. – С. 61.

²³ *Коцюбинский М.* Твори: У 6 т. – К., 1962. – Т. 6: *Листи (1906–1913) / Текстипідготував і склав приміт. Ф. П. Погребенник* – С. 250.

²⁴ Див.: *Стефаник В.* Рассказы / Пер. с укр. В. Козиненко предисл. Г. Алексинского – СПб., 1907.

Погребенник – Владислав²⁵. Невдовзі Мирослав Мороз у бібліографічному покажчику “Михайло Коцюбинський” відтворив підпис перекладача правильно, але все ж розкрив його як належний Козиненкові – “Н. К[озиненко]”²⁶, так само вчинив Грицюта, який, правда, не був категоричним, зазначивши, що за підписом Н. К., “очевидно, [...] «ховався» Микола Козиненко”²⁷. Йосип Куп’янський беззастережно писав про авторство М. Козиненка, не подаючи автентичного підпису перекладача²⁸. Олексі Засенкові атрибуційний висновок Погребенника також видавався переконливим. Водночас Засенко, покликаючись на вказівку Погребенника про те, що інтерпретацію було підписано криптонімом М. К., висловив заувагу стосовно “неправильності” підпису перекладача: “Неясним, однак, залишається, чому ім’я Козиненка позначено ініціалом «М», а не «В»”²⁹. Володимир Мазний запропонував ефектне вирішення проблеми, якою переймався Засенко, – задля легітимації наявного атрибуційного рішення заявив, що переклад було опубліковано за підписом В. К.³⁰ У пізніше виданому збірникові листів до Коцюбинського Мазний, правда, відмовився від екстравагантної корекції криптоніма, відтворивши його правильно, але розшифрував узвичасно: “Н. К. (Козиненко)”³¹.

Помилкова версія розшифрування криптоніма Н. К., що постала на основі хибного засновку – типовий зразок атрибуції “за традицією”. Іноді відповідна “традиція” справді спирається на авторитетні матеріали, однак переважно вона виникає значно простіше: один дослідник, не опрацювавши спеціально відповідний сюжет, побіжно й без жодної аргументації висловлює атрибуційну заувагу (у випадку Погребенника ще й зовсім не обов’язкову: достатньо було позначити підпис перекладача), другий солідаризується з першим, третій і наступні вважають питання з’ясуванням – і невмотивовано атрибуція стає узвичасною³². Навіть очевидна невідповідність атри-

²⁵ Див., наприклад *Погребенник Ф. П.* Василь Стефаник у слов’янських літературах – К., 1976. – С. 74–75.

²⁶ Михайло Коцюбинський Бібліографічний покажчик / Склад М. О. Мороз. – К., 1964. – С. 72.

²⁷ *Грицюта М. С.* Михайло Коцюбинський у слов’янських літературах – С. 23. Згодом дослідник навіть гіпотетичну версію про авторство перекладу і у присвяченому Коцюбинському розділі колективної монографії (див.: Українська література в російській критиці кінця XIX – початку XX ст. – С. 374). Відтак у покажчику імен, вміщеному в цій монографії, фігурують В. Козиненко (як перекладач творів Стефаника), і міфічний М. Козиненко (див.: Там само. – С. 409).

²⁸ Див.: *Куп’янський Й. Я.* Літопис життя і творчості Михайла Коцюбинського – К., 1965. – С. 262.

²⁹ *Засенко О.* Перша книжка новел В. Стефаника в перекладі російською мовою // Жовтень – 1973. – № 7. – С. 130. Також див. передрук цієї статті під зміненою назвою (“Про першу книжку новел В. Стефаника в перекладі російською мовою”) у кн.: Співець знедоленого селянства. Відзначення сторіччя з дня народження Василя Стефаника. – К., 1974. – С. 133.

³⁰ *Коцюбинський М.* Твори. У 7 т. – К., 1975. – Т. 6: Листи (1905–1909) / Упоряд та приміт. В. І. Мазного. – С. 288.

³¹ Листи до Михайла Коцюбинського – Т. II. – С. 163.

³² Див.: *Рейсер С. А.* Основы текстологии – Л., 1978. – С. 95–96, 101–102. Приклади атрибуції “за традицією”, що їх навіть Соломон Рейсер, можна доповнити багатьма іншими. Див., напр.: *Городецкий Б. П.* Кто был цензором “Бориса Годунова” в 1826 году? // Русская литература – 1967. – № 4. – С. 111.

буційного висновку Погребенника фактам, що її, як свідчать викладені матеріали, зауважували деякі дослідники, стимулювала їх, однак, не поставити під сумнів традиційне розшифрування підпису Н. К., а висловити сумнів у його “мотивованості” чи й просто виправити автентичний криптонім. Наведені матеріали дають підстави категорично заперечити належність перу Козиненка вміщеного в “Русской мысли” перекладу новели “В путях шайтана”.

Тим часом збереглися матеріали, що уможливлюють доказову атрибуцію досліджуваного перекладу. На мій погляд, його здійснила українська письменниця Надія Кибальчич (Козловська)³³, яка в 1900-х рр. перекладала російською твори колег (і власні)³⁴. Нещодавно оприлюднені документи з архіву Володимира Короленка свідчать, що Кибальчич інтерпретувала російською і твори Коцюбинського 30 вересня 1904 р. вона листовно звернулася до Короленка з проханням приймати для публікації в журналі “Русское богатство” її переклади творів українських авторів, а в жовтні–листопаді 1904 р. надіслала йому інтерпретації двох оповідань Коцюбинського – “Помстився” та “Fata morgana”³⁵. Автором першого з названих перекладів у редакторській книзі Короленка названо Н. К. Кибальчич, іншу інтерпретацію позначено ініціалами Н. К. Як відомо, письменниця неодноразово використовувала цей криптонім³⁶ (так було підписано, зокрема, і переклад Франкового оповідання “Мій злочин”, опублікований 1904 р. в часописі “Южные записки”³⁷). Названі

³³ Мені вже доводилося писати про це у малотиражному збірнику матеріалів регіональної наукової конференції (див.: *Дудко В. І. Некоторые вопросы изучения переписки М. М. Коцюбинского в контексте русско-украинских литературных взаимосвязей конца XIX – начала XX века (по материалам архива писателя) // Тезисы докладов Черниговской областной науч.-метод. конфер., посвященной 90-летию Черниговского исторического музея – Чернигов, 1986. – С. 39*). Відповідна публікація однак, не привернула уваги фахівців, до того ж у ній – з огляду на тезовий характер – не було змоги аргументувати атрибуційний висновок.

³⁴ Див., напр.: *Переклади з української мови // Літературно-науковий вістник. – 1904. – Т. XXVII. – № 8. – С. 12–123 (хроніка і бібліографія); 3 листування І. Франка та Н. Кибальчич / Подав М. Яценко // Радянське літературознавство – 1969. – № 6. – С. 76; Погребенник Ф. П. Перекладачі Івана Франка слов'янськими мовами: Матеріали до біобібліографічного словника // Українське літературознавство – Львів, 1979. – Вип. 32. – С. 123.*

³⁵ Обидва названі переклади, наскільки нині відомо, не було надруковано ні в часописі “Русское богатство”, ні деінде. Докладно про відповідні матеріали з архіву Короленка див.: *Дудко В. Твори Михайла Коцюбинського в журналі “Русское богатство” епохи революції 1905–1907 рр. // Наукові записки Інституту журналістики. – К., 2005. – Т. 21. – С. 111–115.*

³⁶ Див., напр., свідчення самої письменниці, висловлене в її листі до Коцюбинського від 2 квітня 1911 р. (Листи до Михайла Коцюбинського – Т. III. – С. 22). Про те, що письменниця використовувала криптонім Н. К., писав М. П. Бондар у статті про письменницю в “Українській літературній енциклопедії” (К., 1990. – Т. 2. – С. 452). Олексій Дей помилково приписав цей криптонім Надії Матвіївні Кибальчич (Симоновій) – матері Надії Костянтинівні Кибальчич (Козловської) (див.: *Дей О. І. Словник українських псевдонімів і криптонімів (XVI–XX ст.). – К., 1969. – С. 261*).

³⁷ Див.: *Погребенник Ф. П. Перекладачі Івана Франка слов'янськими мовами. – С. 123.*

матеріали з архіву Короленка є істотною додатковою підставою атрибутувати Кибальчич переклад новели “В путах шайтана”, вміщений у журналі “Русская мысль”³⁸.

Віктор Дудко (Київ)

³⁸ У відомих нині листах Кибальчич до Коцюбинського готему перекладання творів адресата не обговорювано – як, до слова, і її студію про письменника, написану 1904 р. російською мовою (про неї див.: *Кицюк С.* “...Як мені важко писати” // Літературна Україна – 1964. – № 72 (2041). – 22 верес. – С. 2). Невідомо, чи відповідну статтю було опубліковано

СПАДЩИНА МАРКА ВОВЧКА НА КАВКАЗІ

Останні півтора року життя відомої української письменниці Марка Вовчка (Марії Олександрівни Вілінської, за першим чоловіком Маркович, за другим – Лобач-Жученко) минули у власному будиночку на хуторі Долинському¹ в околиці Нальчика на Кавказі. Михайло Дем’янович Лобач-Жученко готуючись вийти у відставку, у серпні 1905 р. придбав ділянку “600 квадратних сажнів” (чверть десятини, близько 27 соток) і подарував дружині. В кінці березня 1906 р. подружжя остаточно переїжджає у Нальчик, і поки зводиться їхній будинок живе в Анни Степанівни Єшевської, чия дачна садиба була неподалік. У серпні того ж року вони вселились у власний будинок Листи Марії Олександрівни, спогади сучасників свідчать про те, що їй дуже подобались місцевість і клімат цього передгір’я Кавказу, а “кабардинцы – очень добрый, по великодушию похожий на сказочный народ”². Після смерті письменниці (10 серпня 1907 р.), згідно з заповітом, поховали її тут же в садибі, під старою грушею. Невдовзі на могилі було встановлено пам’ятник з написом «Марко Вовчок. Марія Александровна Маркович-Лобач. 28 іюля 1907 г.»³.

Родина Марії Олександрівни довгий час жила далеко від України і в побуті користувалася лише російською мовою (хочу листах Марка Вовчка, зокрема останнього періоду, рясніють вкраплення соковитих українських фразеологізмів), однак відчуття своєї причетності до культурної спадщини українського народу було безперечним і досить сильним. Особливо яскраво це виявилось, коли по смерті дружини М. Лобач-Жученко звернувся до В. Доманицького з пропозицією розібрати її архів і дав дозвіл на публікацію доти відомих творів.

Через якийсь час Михайла Дем’яновича почала непокоїти інша думка: що буде змогилою Марка Вовчка після його смерті? Хоча на ті часи безсумнівними були реалії “единой и неделимой” держави, однак у передгір’ях Кавказу культурне значення спадщини Марка Вовчка не мало, звичайно, ніякої ваги в порівнянні з його важливістю для українців. Розуміючи це і турбуючись про подальшу долю могили письменниці, якій судилося померти далеко від України, М. Лобач-Жученко зважився на оригінальний крок: вирішив заповісти хутір українському громадському товариству з умовою, щоб після його смерті це товариство дбало про могилу, і написав про це В. Доманицькому⁴,

¹ На межі XIX і XX ст. ця місцевість називалася за прізвиськом власниці землі – хутір Долинської згодом назва трансформувалась у “Долинський”, а з 1920-х рр. – Долинськ. Тепер входить у межі Нальчика, адміністративного центру Кабардино-Балкарії.

² Лист до Б. О. Марковича від 4–8 (17–21) жовтня 1905 р. // Листи Марка Вовчка. У 2 т. – К., 1984. – Т. 2. – С. 432.

³ Див.: *Дорошкевич О.* Пам’яті Марка Вовчка // Глобус – 1927. – № 16 – Серпень. – С. 249.